

**Рабочая программа учебного предмета
«Литературное чтение на родном (чеченском) языке»
(1-4 классы)**

Обязательная часть учебного плана.

Предметная область: родной язык и литературное чтение на родном языке

КХЕТОРАН КЕХАТ

Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешаран йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран герггарчу хьесапан белхан тӀегӀанехь программа хӀоттийна 2018-чу шеран 3-чу августера Федеральни низам кхочушдарца (№ 317-ФЗ «Россин Федерацин дешарх» цӀе йолчу Федеральни низаман 11-чу а, 14-чу а статьяшкахь Федеральни пачхьалкхан йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран стандартан буха тӀехь хийцамаш барх (Россин Федерацин серлонан министерствон 31.05.2021 ш. № 286 «Федеральни пачхьалкхан йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран стандарт чӀагӀйарх» ома, регистраци йина Россин Федерацин юстицин министерствос 05.07.2021 ш. № 64100) а, Кхетош-кхиоран герггарчу хьесапан программа (чӀагӀийна йукъарчу дешарехула йолчу ФУМО 2020-чу шеран 2-чу июнехь бинчу сацамца) а догӀуш, Россин Федерацин ненан мотт хьехаран концепци (чӀагӀийна Россин Федерацин Правительствоон 2016-чу шеран 9-чу апрелехь № 637-р бинчу сацамца) а, РФ-н Серлонан министерствон коллегис 2019-чу шеран 1-чу октябрехь чӀагӀийна йолу Россин къаьмнийн ненан меттанаш хьехаран концепци а, ГКУ «Нохчийн меттан институтан» Илманан кхеташоно, 12.05.2022 шеран №3 йолу протоколаца чӀагӀийна Нохчийн мотт а, нохчийн литература а хьехаран концепци а тидаме а оьцуш.

Иштта кху кехатан низаман бухе диллар ду: Россин Федерацин Конституци, Нохчийн Республикин Конституци, 1991-чу шеран 25-чу октябрехь тӀеэцна долу «Россин Федерацин къамнийн меттанех» долу Россин Федерацин низам, 2007-чу шеран 25-чу апрелехь N 16-РЗ тӀеэцна долу «Нохчийн Республикин пачхьалкхан меттанех» долу Нохчийн Республикин низам а, «Россин Федерацин дешарх» долу ФН № а, 2014-чу шеран 30-чу октябрехь № 37-РН тӀеэцна долу «Нохчийн Республикехь дешарх» низам а.

Нохчийн мотт – нохчийн къоман мотт бу, оьрсийн маттаца цхьаьна Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а бу, цу гӀуллакхо дика хьелаш кхуллу и мотт Ӏалашбан а, кхион а. 1-4-чу классашкахь «Ненан мотт а, ненан литература» а предметан декъехь хьобхуш йу ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар, иза тӀехьажийна йу дешархойн кхетаман-довзаран, хьасене хиларан, исбаьхьаллин-эстетикин таронаш кхион а, гӀиллакх-оьздангаллин мехала болу хьежамаш кхолла а, бер нохчийн къоман култура тӀеозон а.

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» предмет – гуманитарин дешаран коьртацех цхьа предмет йу, цо адам кхиаран кхетаман а, гӀиллакх-оьздангаллин а тӀегӀа билгалдо. Литературин дешаро гӀо до йешаран а, литература талларан а мехалла а ша кхидӀа кхиарехь мел ладаме ду хууш а, шена хетачун бух балон а, барта а, йозанца а шена хетарг охьадилла хууш а волу йешархо кхион а; хӀара дуьне а, кху дуьненахь ша а вовзаран гӀирс санна, йешар оьшуш хила а, стеган а, йукъараллин а йукъаметтигаш шера хилийта а.

Программо йукъалоцу кхеторан йоза а, предмет дӀалацаран хила лерина жамӀаш а, предметан чулацам а, программин хӀора дакъа Ӏамон лерина долу сахьташ билгал а дохуш, тематикин планировани а, дарсел араьхарчу гӀуллакхийн план а.

ХӀара программа лерина йу ненан (нохчийн) меттан а, литературин а хьехархошна «Ненан (нохчийн) литература» предметана дешаран а, белхан а программаш хӀиттон бухе

йилла. Авторийн а, белхан а программаш йазйечеран йиш йу дешаран материал дIакхачорехь, хIотторехь а, сахьташ теманашка а, дакъошка а декъарехь шайна зеделлачух пайдаэца.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТЕРАТУРНИ ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЙУКЪАРА ХАРАКТЕРИСТИКА

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» дешаран предметан герггара белхан программа кечийна йу йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран программа кхочушйечу хьукматашна. Программа тIехъажийна йу дешаран хьукматашна а, хьехархошна а методически гIо дарна, цо таро лур йу:

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» дешаран предмет хьехаран процессехь Федеральни пачхьалкхан йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран стандарташкахь билгалдина долу адаман кхиаран, метапредметни, предметни дешаран жамIаш кхузаманан лехамашца догIуш кхочушдан;

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» дешаран предметан Iаморан хила лерина жамIаш а, чулацам а ФГОС НОО а; йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран герггарчу хьесапан коьртачу программца (йукъарчу дешарехула федеральни дешаран-методически цхьаьнакхетараллин 2015-чу шеран 8-чу апрелехь № I/I5 протоколаца йинчу редакцехь) а; кхетош-кхиоран герггарчу хьесапан программца (магийна йукъарчу дешарехула федеральни дешаран-методически цхьаьнакхетараллин 2020-чу шеран 2-чу июнехь № 2/20 протоколаца бинчу сацамца) а догIуш, дешаран шерашца билгалдан а, структура хIоттон а;

Билгалчу классан башхаллаш тидаме а оьцуш, билггала долу дакъа-тема Iамон лерина дешаран хан а нисйеш, ткъа иштта дешаран материалан дакъош/теманаш дIалацарна тIехъажийна долу дешаран гIуллакхийн коьртачу кепех а пайда а оьцуш, календаран-тематически план хIоттон.

Программин чулацам тIехъажийна бу «Ненан мотт а, ненан маттахь литературин йешар а» предметан декъана йолчу йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран коьрта программа дIалацарна Федеральни пачхьалкхан йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран стандарташкахь билгалдинчу тIедахкарийн (тIедожор) жамIашка кхача.

«Ненан мотт а, ненан маттахь литературин йешар а» предметан декъана йолчу йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран коьрта программа дIалацарна ФГОС НОО тIедахкаршца догIуш, курс тIехъажийна йу Россин Федерацин культурин экъанехь ненан меттан литературин меттиг а, роль а муьлха йу а, историко-культурин, оздангаллин, эстетическин мехаллаш Iалашйарехь а, цхьана тIаьхьенера вукху тIаьхьене дIакхачорехь а лоцучу декъах а кхеторна; Россин Федерацин субъектан культурин а, гIиллакх-оздангаллин а, эстетикин а йуьхь кхолларехь кьоман фольклоро а, исбаьхьаллин литературу а лоцучу декъах йуьхьанцара хьежам (хаарш) кхолларна а; ненан меттан литература кьоман культурин дахаран довзаран цхьа коьрта дакъа а, кьоман а, Россин а культурин хилам а, оздангаллин мехаллаш а, ламасташ а лардаран гIирс а, дуьнене а, кьоман историга а,

культурига а хьежам а хиларх кхетам кхолларна а, ненан маттахь йешаран лехамаш хиларна а.

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» курсан бухе йиллина нохчийн литературо чулоцург къоман культурин ламастийн мехаллийн кодийн система йу боху ойла йу. Нохчийн къоман культурин ламасташ Іалашдаран гІирс хилла ца Іаш, нохчийн литература зІе йу къоман дІадаьлларг, карарниг, хиндерг вовшашца дузуш а, кегийчу дешархойн кхетаме и дуьллуш а.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТЕРАТУРНИ ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ ІАМОРАН ІАЛАШОНАШ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» предмет Іаморан **Іалашонаш** йу:

Нохчийн литературе а, нохчийн матте а къоман культурин мехалчу декъе санна ойла кхолла;

Дешархой шайн къоман культурин-меттан экъанна йукъабалор а, уьш къоман ламасташна а, культурин тІаьхьалонна а, кхузаманан хьелашна а йукъаозор;

Чкъурашна йукъарчу зІенах кхетар, нохчийн культура Іалашйарна шаьш жобпалле хиларх ойла кхиор;

Йешаран говзалла кхиор.

Цу Іалашонашка кхачаро хІара **декхарш** цхьалхадоху:

Россин гражданаллин идентичностан баххаш кхоллар, шайн Даймахках а, Россин халкъах а, Россин халкъийн цхьаалехь мехкан исторех а дозалла дан Іамор, шаьш муьлхачу къомах ду кхетор; Россин дукхакъаьмнийн йукъараллин мехаллаш кхоллар;

Нохчийн къоман историко-культурин зеделлачун тІалам бан Іамор, дешархочунна шен къоман культурин-меттан хьал довзийтар; йуьхьанцарчу классийн дешархочунна нохчийн литература историко-культурин, оздангаллин, эстетикин мехаллийн хьоста санна йезайалийтар;

Нохчийн литературехь гайтина йолчу нохчийн синкхетамна ладаме йолчу гІиллакз-оздагнгаллийн мехаллех хьежам кхоллар;

Нохчийн литературин говзарш Іаморан буха тІехь нохчийн меттан исбаьхьаллин-эстетикин таронех хаарш совдахар;

Адаман амал кхиарехь а, къамел шардарехь а даима йеша хьагам кхоллар;

Тайп-тайпанчу текстийн чулацаман а, башхаллин а мах хадоран йешаран хаарш шардар, уьш йийцаре йарехь дакъалацар;

Къамел даран йерриге а кепаш кхиар, йешначух лаьцна барта а, йозанца а дийца хаарш карадерзар.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТЕРАТУРНИ ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ДЕШАРАН ПЛАНЕХЬ МЕТТИГ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» предметана программа йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартехь гайтинчу дешаран программа дІалацаран жамІийн предметни

лехамийн буха тЕхь хЮттийна а, 270 сахътан¹ (66 сахът I-чу классехъ а, 68 сахъташ 2—4-чу классашкахъ) бараман дешаран йукъарчу тЕдилларна лерина а йу. Программин инвариантни дакъа Iаморна луш дешаран 233 сахът ду. 37 дешаран сахътах лаьтташ йолу дешаран тIаьхьалонан хан программин вариативни декъана дIало, цо йукъалоцу авторийн Iаматийн линейкина оьшу белхан программа хЮттийнчу авторша къастийна говзарш.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЪ ЛИТЕРАТУРНИ ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ГЕРГГАРА БЕЛХАН ПРОГРАММИН ЧУЛАЦАМАН КОЪРТА ЛИНИШ

«Ненан (нохчийн) маттахъ литературни йешар» дешаран предметан программехъ белла чулацам бу, и теллича нохчийн литературин къоман-культурин башхалла а; нохчийн меттан а, нохчийн литературин а Нохчийн Республикин а, Россин а историца, нохчийн къоман материале а, синбахаман а культурица а йолу зIе а йаста некъ лур бу. Курс лерина йу йуьхьанцарчу классийн дешархойн литературин а, культурин а хьежам шорбан; йуьхьанцарчу классийн дешархойн йешаран жигарчу гонна йукъайогIучу фольклоран а, нохчийн классикийн а, нохчийн кхузаманан литературин а говзарша таро ло дешархошна адамаллин мехаллашкахъ нохчийн культурин а, къоман синкхетаман а коьртачу баххех кхетам бала. Йуьхьанцарчу классийн дешархошна йеша а, талла а схьакховдийначу нохчийн литературин говзарша схьагойту нохчийн къоман культурин тайп-тайпана агIонаш, жигарайоху даимлера мехаллаш (дикалла, доглазар, синшорто, къинхетам, эхъ-бехк, бакъдерг, доьзалан мехаллаш, патриотизм, баккхийчаьрга ларам, адамалла, и. кх.дI.).

Кху программехъ «Ненан (нохчийн) маттахъ литературни йешар» курсан башхалла кхочушйина кху бахъанашца:

а) нохчийн къоман амал, Iадаташ, ламасташ, нохчийн культурин синбахаман мехаллаш, адамаллин мехаллаш а, эхъ-бехк а гойтуш долу говзарш схьахаржарна;

б) нохчийн йаздархойн нохчийн бераллин дуьне гойтучу говзарш тIе тидам бахийтарна: доьзалехъ бер кхетош-кхиоран башхаллаш, баккхийчаьрца а, нийсархошца а цуьнан йолу йукъаметтигаш, бери шена гонахара дуьне тIелацаран башхаллаш.

«Ненан (нохчийн) маттахъ литературин йешар» Iаморо гIо дийр ду дешархойн мотт хьал долуш барна а, церан къамелан культура а, хьасене бовларан хаарш шардарна а. Шена тIехь программин проблемно-тематически блокаш хIитточу дидактически материалана культурно-исторически тIедалорах а пайдаоьцу. ХIора проблемно-тематически блока йукъайогIу нохчийн къоман синбахаман а, материале а культура гойтуш болу кхетамаш. Программехъ йеллачу говзарийн чулацам йуьхьанцарчу классийн дешархочун лехамашна гонаха хЮттийна бу, хаьржинчу говзарийн башхаллашкахъ гуш а бу.

«НЕНАН (НОХЧИЙН) МАТТАХЬ ЛИТАРЕТУРНИ ЙЕШАР» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЧУЛАЦАМ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» курсан чулацам билгалбечу хенахь коьртачу тидамехь ду:

Къоман кхетамна мехала долу, йеххачу хенан йохалла — кхузамане кхаччалц — культурахь коьрта меттиг д'Алоцу х'уманаш (масала, баккхийчаьрга, нене ларам, Даймахке безам, догдикалла, доглазар, нийсо йезар, эхь-бехк, сий, и.кх.д'А.) Цу коьртачу кхетамашца болх д'Ахьо йуьхьанцарчу классийн дешархоша д'Алоцур долчу кепара хаьржинчу нохчийн йаздархойн уггаре а къегинчу, нохчийн литературин а, культурин а башхаллаш кхочушийнчу говзарш т'Ехь. И говзарш йовзаро г'О до йуьхьанцарчу классийн дешархошна къоман культурин ламастех а, нохчийн культурахь а кхета.

Йуьхьанцарчу классийн дешархойн лехамаш: говзарийн доккхачу декъан турпалхой йуьхьанцарчу классийн дешархойн нийсархой бу, церан дуьне довзарца босту программехь билгалбина культурно-историн кхетамаш. Программи йукъайахийтина тайп-тайпанчу заманашкахь берийн дуьне гойту а, церан кхиаран некъаш а, амал йахчайалар а, оьздангаллин къилбанаш кхолладар а гойту говзарш; говзарш харжаро дешархочунна таро ло историн тайп-тайпанчу муьрашкахь нохчийн культура шен нийсархочун б'Аьргашца ган. Программехь ладамечу барамехь йелла кхузаманан авторийн говзарш а йу, цара шайн кхоллараллехь кхид'А хьо нохчийн литературин къоман ламасташ, и говзарш кхузаманан дешархочунна гергара йу.

Къоман башхаллин хиламаш искусствон кхечу г'Ирсашца гайтина говзарш а хаьржина, цо таро ло дешархошна нохчийн культурахь искусствийн диалог гайта.

Цъадолу декхарш кхочушдан лерина дешаран материал хаьржина гуманизмам, исбаьхьаллин а, довзаран а мехаллийн, кхеташ хиларан, жигараллин, поликультурин, ламасталлин классикин а, кхузаманан бараман цъаьнадаран, тематикин, кепийн-жанран тайп-тайпаналлин критеришца йог'луш.

Программо билгалбечу йешаран гуоно таро ло тайп-тайпанчу хенийн а, къаьмнийн а говзарийн куьзганахула беран дуьненехьежаман гураш жим-жимма шордан.

Программехь и масех бухедилларца билгалбо. Хьалхара шиь доьзна ду йешаре ойла а, йешаран техникин хаарш кхиоран хьелаш а кхолларца. Иштта, и хаарш кхиоран йуьхьанцарчу муьрахь уггаре а хьалхарчу рог'Ехь йу байтийн а, прозин а йух-йуха олуш дешнаш, дешнийн цъаьнакхетарш предложениш, абзацаш йолу тексташ (йешаран техникин говзалла кхиочу хенахь мехала долчу йешаран кхиаме хилар тардалийт'аран 'Алашонца); ткъа иштта кхиаме ду забаре чулацам болу сихха хазахетар йа велар кхолладолуьйту тексташ лелор а, (х'Иунда аьлча, цу хенахь забар йевзаш хиларо эстетикин синхаамаш гучубахар кхиадо) йешаран мукъам кхиоран 'Алашонца. Дешаран х'Юра шеран тексташ схьахаьржина йу цу хенан берашна т'Елаца ата хилар тидаме а оьцуш. Текст схьахаржаран кхидолу бухедахкарш доьзна ду исбаьхьаллин дешан фольклорна кепашкара авторийн литературе кхаччалц кхиаран логика ларйаран цаторийла хиларца; билггала долу оьздангаллин а, эстетикин а декхарш кхочушдан цаторийла хиларца, царах коьртаниш билггал йолчу оьздангаллин-эстетикин концепцига доьрзу, и концепци дешара деа а шарахь кхиош схьайалайо; жанрийн а, тематикин тайп-тайпаналла хилийт'аран кхачойаран а, фольклоран а, авторийн говзарийн а, вайн мехкан а, дозанал арахьарчу йаздархойн говзарийн а, берийн литературин классикин а, XX-чу б'Ешерам чаккхенан — XXI-чу б'Ешерам йуьхьан кхузаманан берийн йаздархойн говзаршна йукъахь а барам ларбаран а цаторийла хиларца.

Йешаран гІуллакх кхиоран процессан чохьхарчу логикица доьзна, «Литературни йешар» курс шинатІегІанехь хІоттийна йу.

Хьалхарчу тІегІанехь хьалхадаккха дезарг йешаран корматалла шарйар ду, шолгІачу тІегІанехь – дешархошна литературин говзалла карайерзор. І-2-чу классашкахь йеша Іамадо; кхетар тІехь, нийса йешарна, сиха а, къаьсташ а йешарна тІехь болх; йешначун кхоллараллин маьІна дан тайп-тайпана некъаш кхиор (графикин, дешан а, музыкин а иллюстрировани, драматизаци, ма-йарра а, йукъ-йукъара а, кхоллараллин йухасхьайийцар). Цуьнца цхьаьна йуьхьанцарчу классашкахь дІаболабо йуьхьанцарчу классийн дешархойн литературин дешара тІехь болх.

«Литературни йешар» предмет Іаморан шолгІа тІегІа 3-4 классашна кхочу, цигахь йеша хааро зазодоккху, эстетикин йешаре а, талламан йешаре а декъа а луш.

«Литературин йешар» программа хІотточу хенахь тидаме эцна школал хьалхьалхарчу педогогикин а, йукъарчу йукъардешаран школашна леринчу «Нохчийн литературе гурггарчу белхан программин» зІейалорах а.

Программо таро ло йалийнчу спискера говзарш дешархойн кечаман тІегІанца догІуш харжа, ткъа иштта курсан чулацаман вариативни компонент харжа а, белхан программашкахь и кечйаро могуьйту тематикица а, проблематикица а герга йолчу говзаршкахь къоман башхаллаш а, йукъара дерг а къасторан Іалашонца Россин халкъийн литературе кховдар. Ткъа иштта программо таро ло Іаматийн авторшна йа дешаран цхьаьнакхетараллашна вариативни декъехь Іамон говзарш харжа.

Классашка бекъначу Іаморан чулацамна улле тоьхна Іаморан процессан гІуллакхаллийн хІара тІедузарш ду.

ЛадогІар

Нохчийн меттан хьоле хилар а, къоман культурин мехаллаш а гойтуш йолу исбаьхьаллин говзарш лерсица схьалацар а, царах кхетар а; лерсино схьалаьцначу текстах лаьцна деллачу хаттаршна жобпаш дала хаар а, лерсино схьалаьцначу текстан чулацамца хаттарш дан хаар а.

Йешар

Хезаш йешар. Дешдакъошца йешарна тІера жим-жимма довлуш дийнна дешнаш шера а, кхеташ а деша хаарна тІедовлар (текстах кхета таро лучу йешаран индивидуальни боларца догІуш йешаран чехкалла (масалла). Йешаран орфоэпически барамаш ларбар. Кепана а, тайпанна а цхьатера йоцучу текстийн маьІнийн башхаллаш аз айдеш хийцарца схьагайттар.

Дагахь йешар. Барамца а, жанраца а тІелаца аттачу говзарийн маьІнех дагахь йоьшучу хенахь кхетар. Йешаран тайп-тайпанчу кепийн башхаллах кхетар.

Халкъан барта кхоллараллин говзарш йешар: нохчийн фольклоран текст къоман ламастийн а, мехаллийн а хьоста санна.

Исбаьхьаллин говзарийн тексташ йешар, шайна чохь бІеннаш шерашкахь схьайеана йолу къоман синкхетамна ладаме йолу гІиллакх-оьздангаллин мехаллаш а гойтуш йолу: Даймахке безам, тешам, нийсо, сий, кьинхетам, догдикалла, догЦІеналла, кьинхегамна тІера хилар, бакъо, майралла, и. кх.дІ. Нохчийн къоман ламасташ: цхьаалла, вовшийн гІо дар, хьаша-да тІелацар, и. кх.дІ. Доьзалан мехаллаш: баккхийнаш ларар, «нана», «да», «дада», «баба», «йиша», «ваша» бохучу дешнийн

мехалла, вовшийн ларар, безам, вовших кхетар, терго, собар, да-нана ларар. Нохчийн литературехь халкъан ламасташ а, Іадаташ а гайтар.

Нохчийн бераллин дуьне: кхиар, гонахарчу дуьненаца, баккхийчаьрца, нийсархошца йолчу йукъаметтигийн башхалла; ша нохчийн Іадаташ дІакхоьхьург а, орамашца зІе а хиларх кхетар. Турпалхойн леларийн синхаамийн-обздангалин мах хадор.

Нохчин литератури башхаллах кхетар: турпалхочун чоьхьара дуьне деллар, цуьнан лазамаш бовзар; обздангаллин проблемашка кховдар. Іаламан дуьненах болу нохчийн къоман поэтически хьежам (малхе, арене, хьуьне, хига, ломе, дитте, дийнатийн дуьнене, и.кх.дІ.) нохчийн поэзехь а, прозехь а. Гонахарчу дуьненан хьал адаман синхаамашца дустар.

Хаамийн тексташ йешар: говзаршна историко-культурин комментарий, Іамочу говзариин авторийн биографех къаьстина хаамаш.

Къамел дар (къамел даран культура)

Диалоган а, монологан а къамел. Йешна тексташ коллективехь йийцаре йарехь дакъалацар, текстана тІе а тийжаш, шен хьежам тІечІагІбар; нохчийн исбаьхьаллин литературин специфика гойтуш долу аларш. Дешнийн тІаьхьало йузар (дешнаш хаар тІедузар). Хезна йа йешна йолу текст коьртачу дешнашна а, текстана йолчу иллюстрацишна а тІе а тийжаш, схьайийца (текст ма-йарра, йоцца, харжамца схьайийцар).

Дешаран хьелашкахь къоман къамелан культурин бухехь йолу гІиллакхан кепаш а, чІагІйелла формулаш а, хьасене хиларан принципаш а ларйар.

Дешархойн харжамца байташ дагахь йийцар.

Йоза (йозанан къамелан культура)

Іамочу говзаршкахь хІиттийнчу проблемашкахула доцца йозанан аларш кхоллар (кечдар).

Библиографин культура

Йийцаре йечу проблематикица йогІу киншкаш харжар, цу йукъайогІу Іаматехь йалийна йолу шаьш йеша билгалйина говзарш. Нохчийн культурехь хаамаш болу дешархойн хенаца йогІучу дошамех а, энциклопедих а пайдаэцар.

Литературоведенина йукъадалор

Текстан анализ йечу хенахь Іамийнчу литературин кхетамех пайдаэцар.

Іамочу говзариин жанрийн тайп-тайпаналла: фольклоран кегий а, йаккхий а кепаш; литературин туьйра; дийцар, притча, байт. Прозин а, поэзин а къамел; исбаьхьаллин кхоллар; сюжет; тема; говзаран турпалхо; портрет; пейзаж; ритм; рифма. Дустарийн а, метафорийн а къоман шатайпаналла; исбаьхьалин къамелехь церан маьІна.

Дешархойн кхоллараллин гІуллакх (Іамийнчу литературин говзариин буха тІехь)

Дешархойн кхоллараллин гІуллакхехь литературин говзаран маьІна дар: ролашца йешар, инсценировка йар; хьасене хиларан декхарш тидаме а оьцуш (тайп-тайпанчу адресаташна) исбаьхьаллин говзаран буха тІехь шен барта йа йозанан текст кхоллар; говзарна йолчу иллюстрацишна, нохчийн художникийн суьртийн репродукцишна тІе а тийжаш.

«Ненан (нохчийн маттахь) литературни йешар» дешаран предметан программа карайерзоран кхочушдан лору жамIаш

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» предмет «Ненан мотт а, ненан маттахь литературни йешар а» предметан декъехь Iаморан жамIаш цхьаьнадогIуш ду йуьхьанцарчу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан стандартехь билгалйинчу дешаран предметан программа карайерзоран кхочушдан лоручу жамIийн лехамашца.

ЛИЧНОСТНИ ЖАМИАШ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» предмет Iаморан жамIаца дешархо кхочур ву кхетош-кхиоран гIуллакхан кху дакъошкахь хила дезачу хIокух жамIашка:

гражданско-патриотикин кхетош-кхиорехь:

Шен Даймахке – Россига а – шен жимчу Даймахке – Нохчийн Республике (Нохчийчоьне) а безам кхоллабаларе, цу йукъадогIу и безам мехкан а, Даймехкан а культура а, истори а йовзуйтуш йолу исбаьхьаллин говзаршкахула кхоллар;

Шен этнокультурин а, Россин гражданаллин а идентичностах кхетар а, нохчийн мотт Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а, шен ненан мотт а хиларх кхетар;

Шен мехкан а, Даймехкан а Iадаханчун а, карарчун а, хиндолчун а ша дакъа хиларх кхета, цу йукъадогIу исбаьхьаллин говзаршца болх бечу хенахь и хьелаш дийцаре дар;

Шен а, кхечу а къоме ларам хилар, цу йукъадогIу и ларам исбаьхьаллин говзарийн а, фольлоран а масалш тIехь кхоллар;

адамах йукъараллин цхьана декъашхочух санна болу а, бакъонех а, жобпаллех а, стаг ларарх а, ларамах а, гIиллакх-обздангаллин барамех а, йукъаметтигех болу а йуьхьанцара хьежам, цуьнца цхьаьна иза фольклоран а, исбаьхьаллин а говзаршкахь гайтар а;

ийманехь кхетош-кхиоран:

хIора стеган шатайпаналла, шен дахаран а, йешаран а зеделлачунна тIе а тийжаш, тIелацар;

къинхетам, ларам, диканиг лаар гайтар, цуьнца цхьаьна шена хетарг а, синхаамаш а бовзийта меттан гIирсех пайдаэцар; кхечу адамийн синхааамашна сема хилар, царах кхетар, церан гIо лаца кийча хилар;

кхечу адамашна дегІана а, сина а зен дан тІехъажийна долу цхъа а хІума тІецалацар (цу йукъахь ду маттаца деш долу зен а);

нийсархошца болх бар, девне ца хила хаар а, Іоттабаккхаме меттиг нисйелча, и листа хаар а, цу йукъахь ду исбаъхьаллин говзарех масал эцар а;

эстетикин кхетош-кхиорехь:

исбаъхьаллин культурин ларам бар а, и йовза лаар а, шен къоман а, кхечу къаьмнийн а искусствон тайп-тайпана кепаш тІелацар а, цаьрга ларам хилар а;

исбаъхьаллин гІуллакхан тайп-тайпанчу кепашкахь ша гайта лаар, цу йукъахь йу дешан говзалла а;

физически кхетош-кхиорехь, могашаллин а, синкхетаман а культура кхолларехь а:

тІетоьхна хаамаш лохучу хенахь могаш а, кхерамза а (шена а, кхечарна а) долчу дахаран бакъонаш (цу йукъайогІу хаамийн кхерамазалла) ларйар;

къамел дечу хенахь дегІан а, синкхетаман а могашаллица кхоаме хилар, къамелан культура а, тІекаренан бакъонаш а ларйар;

къинхъегаман кхетош-кхиор:

стеган а, йукъараллин а дахарехь къинхъегам мехала хилар кхетар (цу йукъахь ду исбаъхьаллин говзарех масал эцар а), къинхъегаман стоьмийн тІалам бар, болх баран тайп-тайпанчу кепашкахь дакъалацар, исбаъхьаллин говзаршкара масалш дийцаре дечу хенахь тайп-тайпана говзаллаш карайерзон лаар;

экологин декъехь кхетош-кхиор:

тексташца болх бечу хенахь кхоллалуш долу Іаламаца кхоаме хилар;

цунна зен деш долу хІума тІецалацадалар;

Іилманан хаарийн мехалла:

дуьненах болу Іилманан хъежам кхоллабалар (сурт хІоттар), цуьнан цхъа дакъа ду литературоведчески кхетамаш Іаморан процессехь а;

— хІума довза лаар, жигаралла, хІума дагадар, хааршна сутара хилар, хІума довза лаарехь шен ойла хилар, цу йукъахь ду исбаъхьаллин говзарш йеша лаар а, шен йешаран гуо хоржучохь жигара хилар а, ша и харжар а.

МЕТАПРЕДМЕТНИ ЖАМІАШ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературин йешар» предмет Іаморан жамІаца дешархойн кхоллалур ду дешаран довзаран хІара хаарш.

Коьрта маълумийн дараш:

тайп-тайпана тексташ вовшашца йуста, тесташ йустарна бухе дахкарш билгалдан, тера йолу тексташ билгалйан; билгалчу цхьана башхаллашца тексташ цхьаьнатоха;

кицанийн, аларийн, фразеологизмийн классификаци йархьама кхачаме хир йолу билгало билгалйан;

хьехархочо шайна хьехначу тидам баран алгоритмаца тексташкахь цхьаьнадар а, цхьанацадар (бюстаналла) а карон; текстан анализ йарехь кхочушдарийн алгоритман анализ йан, текстан анализ йарехь шайш кхочушиййр йолу дешаран операци харжа;

хьехначу алгоритман буха тӀехь декхар кхочушдан оьшу хаамаш кхачо йолуш цахилар билгалдан, тӀетоьхна хаамаш лахар билгалдан;

текстан анализ йечу хенахь бахьанийн-тӀаьхьалонан зӀенаш билгалйан, жамӀаш дан.

Коьрта талламан дараш:

педогогикин белхахочун гӀоьнца Ӏалашо билгалйан, кӀамелан хьоле хьаьжжина, шен вистхилар хийцаран план хӀоттон;

тӀедиллар кхочушдаран масех кеп вовшашца йуста, мелла а йогӀуш йерг (схьайеллачу критерийн буха тӀехь) харжа;

схьайеллачу планаца чолхе боцу жима таллам дӀабахьа, схьайеллачу планаца проектан тӀедиллар кхочушдан;

жамӀаш дан а, текстан маълумийн анализ йаран буха тӀехь долчу тоьшаллашца уьш тӀечӀагӀдан а;

схьайелла йолчу текстан материалан анализ йаран процессехь хьехархочун гӀоьнца хаттарш хӀиттон;

цхьатерачу йа цхьатера догӀучу хьелашкахь процесс дӀайахаран а, хиламийн а, церан тӀаьхьалонан а хила тарлуш долчун сурт хӀоттон.

Хаамашца болх:

Хаамаш схьаэцаран хьоста харжа: оьшу дошам, лохуш болу хаам карорхьама оьшу куьйгалла, тӀечӀагӀдархьама;

Схьайеллачу алгоритмаца догӀуш, даррехь схьабелла хаамаш билгалдинчу хьостанехь карон: дошамашкахь, куьйгаллашкахь;

Хаамаш бакъ йа харц хилар шайна гучудала йа хьехархочо билгалдинчу хьостанан буха (дошамашкахь, куьйгаллашкахь, Ӏаматехь) тӀехь карон;

Бакхийчийн (педагогийн белхахуйн, дай-науйн, бакъо йолчу векалийн) гюьнца Интернетехъ хаамаш лахаран кхерамзаллин бакъонаш ларйан;

Дешаран декхаршца догйуш, текстан, графийн, видео, озан хаамаш кечбан;

Таблицийн а, схемийн а кепехъ балийнчу хаамех кхета; тексташца бинчу белхан жамIаш гайтархъама шаьш таблицаш а, схемаш а хIиттон.

Йуьхъанцарчу школахъ дешар чекхдолучу хенахъ дешархочун кхоллало коммуникативни дешаран дараш.

Текаре:

Бевзачарна йукъахъ Текаре хиларан Iалошонашца а, билламашца а догйуш, синхаамаш бовзийта а, хетарг тIелаца а, и цхъана кепе дерзон а;

Шеца къамел дечуьнца лараме хила а, диалог а, дийцаре дар а дIадахъаран бакъонаш ларйан;

Тайп-тайпана хъежамаш хила йиш йолуш хилар тIелаца;

Шена хетарг нийса а, бух болош а довзийта;

ХIоттийнчу Iалашонца догйуш шен къамел дIахIоттор;

Къамелан хьолаца догйуш барта а, йозанан а тексташ кхолла (довзийтар, ойлайар, дийцар);

Шимма цхъаьна а, тобанца а бинчу белхан а, тидаман а, кхочушбинчу жимчу талламан а, проектан тIедилларан а жамIех лаьцна доцца къамел кечдан;

вистхиларан (къамелан) текстана гайтаман материал (дехкина суьрташ, даьхна суьрташ, плакаташ) кечйан (къастон).

Цхъаьна кхочушден гIуллакхаш:

йоцачу а, йехачу а ханна лерина Iалашонаш (цхъаьна кхочушдаран декхаршкахъ дакъалацар тидаме оьцуш индивидуале) хъехархочо йалийнчу план хIотторан кепан буха тIехъ стандартан хьолехъ, йукъара гIулчаш а, хенаш а дIасайекъар;

цхъаьна болх баран Iалашо тIелаца, и кхочушйарехъ дан дезарг цхъаьна вовшахтоха: ролаш дIасайекъа, цхъаьна беш болчу белхан процесс а, жамI а дийцаре дан;

куьйгалла дан, тIедиллар кхочушдан, ладогIа, хIоьттина хьал ша листа кийча хилар;

шен белхан дакъа жобпалле кхочушдан;

йукъарчу жамIе ша диллинчу декъан мах хадон;

схьаделлачу масалшна тIе а тийжаш, цхьаьна вовшахтоьхна проектийн тIедахкарш кхочушдан.

Йуьхьанцарчу школахь дешар чекхдолучу хенахь дешархочун кхоллало регулятивни дешаран дараш.

Шен низам хилар:

жамI хилийтархьама дешаран декхарш кхочушдарехь шен гIуллакхийн план хIоттон;

ша билгалдинчу кхочушдарийн рогаIлла хIоттон.

Шаталлар:

дешаран гIуллакхан кхиаман/эшаман бахьанаш билгалдан;

къамелан гIалаташ а, текстан анализ йарца доьзна гIалаташ а дIадахархьама шен дешаран кхочушдарш нисдан;

текстийн анализ йарехь хIоттинйчу декхарца жамI дуста;

текстащца болх бечу хенахь далийтина гIалат карон;

шен а, шеца цхьаьна доьшучеран а кхочушдарийн жамIаш дуста, схьайеллачу критеришца церан богIу мах хадон.

ПРЕДМЕТАН ЖАМИАШ

«Ненан (нохчийн) маттахь литературни йешар» дешаран предмет деа шарахь Iаморо кхочушдан дан деза:

Iамочу маттахь йолчу литературин Россин Федерацин цхьаьйолчу культурин шораллехь а, Россин Федерацин халкъийн литератураш йукьахь а, в сохранении и передаче от поколения к поколению историко-культурин, оьздангаллин, эстетекин мехаллаш Iалашйарехь а, цхьана тIаьхьенера вукху тIаьхьене йаларехь а йолчу меттигах а, ролах а кхетар:

Исбаьхьаллин литература искусствон (дешан искусствон) цхьа башха дакъа санна, тIелаца;

Дешан кхоллараллин говзарш искусствон кхечу кепашца (суртдиллар, музыка, суртдаккхар, кино) цхьаьнайуста;

Тайп-тайпанчу къаьмнийн литератураша вовшашца цхьаьна болх барх а, вовшашна тIеIаткъам барх а, Россин Федерацин субъектан культурин а, гIиллакх-оьздангаллин

а, эстетикин а йуьхь кхолларехь къоман фольклоро а, исбаьхьаллин литературу а лоцучу декъах йуьхьанцара хьежам (хаарш) хила;

Россин Федарийн къаьмнийн а, дуьненан къаьмнийн а исбаьхьаллин говзарш йустучу хенахь йукъара дерг а, башха дерг а карон;

МаьІна даран йешар карадерзор а, литературин теорин коьртачу элементийн маьІнех а, ойланех а кхетар:

МаьІна даран хезаш йешаран техника карайерзор (дешаран тайп-тайпана декхарш а, киншкица хьан-сан хиларан хьогамах садузоран а Іалашонца тайп-тайпанчу кепийн, жанрийн, тІехьажорийн текстийн маьІнех кхета а, тІелаца а, маьІна дан а тар луш долу нийса шера йешар, йешар ладогІархоша кхеташ тІелацар);

МаьІна даран дагахь йешаран техника карайерзор (йешначун маьІнех а, чулацамах а кхетар, хаамийн мах хадор, текстан маьІна нийсад даран а, и тІелацаран а кхачаме хиларна тІехь тергам латтор);

Фольклоран говзарийн кегий жанраш вовшах къастон (фольклоран кегий жанраш, туьйранаш, легендаш, мифаш);

Шен къоман фольклоран говзарийн коьртачу маьІнех а, тІехьажорах а кхета (хазахетар дан, Іамон, ловзарехь пайдаэца), шен къоман (кхечу къаьмнийн) туьйранийн, хІетал-металийн, кицанийн, аганан иллийн масалш далон;

Гергарчу меттанийн фольклоран говзарш вовшашца йуста (тема, коьрта тема, турпалхой);

Говзаран цІе цуьнан темица (Іаламах, историх, берех, диканах, волах) цхьаьнайалон (йуста);

Шен къоман (кхечу къаьмнийн) берийн литературин исбаьхьаллин йоца жанраш вовших къастон – байт, дийцар, басня;

йешначу литературин говзаран анализ йан: тема, коьрта Іалашо, хиламийн роІалла, исбаьхьаллин вастийн гІирсаш билгалбан;

текстан чулацамехула хаттаршна жобпаш дала;

текстехь ненан меттан суртхІотторна а, вастийн а гІирсаш карон (эпитеташ, дустарш, олицетворениш);

тестехь беллачу хаамах кхетарна а, тІелацарна а Іамор, дешархойн йешаран а, эстетикин а чам кхоллар:

тайп-тайпана (исбаьхьаллин, Іилманан, куьйгаллин) тексташ йешаран Іалашо билгалйан;

йешаран хьагам йухатоха (кхочушбан), хаамаш карон, хаарийн гуо шорбан;

Іаморан а, практикин а декхарш кхочушдархьама, йешаран тайп-тайпана кепаш (довзаран, талларан, къастийна, лахаран) карон;

Текстана хаттарш хІиттон, и схьайийцаран а, изложени йазйаран а план хІоттон;

Шаьш йеша лаам гайтар, авторан цІарна, говзаран жанрана, киншкина йолчу иллюстрацина тІе а тийжаш, шайн йешаран сатийсар билгалдар;

Фольклоран говзарш ролашца йеша, уьш драме йерзорехь дакъалаца;

Нийсархошца долчу литературин темина дийцаре даршкахь дакъалаца, шайн хьежамийн бух балон;

фольклоран материала тІехь тІехь кхоллараллин белхан кхочушбан (туьйранан чаккхе, хІетал-метал кхоллар, дакъалоцуш верг (турпалхо) хийца а хуьйцуш, схьайийцар

ТЕМАТИЧЕСКИ, КХОЛЛАРАЛЛИН, ЖАМИЙН ТАЛЛАМАН БЕЛХИЙН А,
ПРОЕКТИЙН А ДЕШАРАН ШЕРАШКАХУЛА ГЕРГГАРЧУ ХЬЕСАПАН ТЕРАХЬ

Литературни йешар	1-ра класс	2-гІа класс	3-гІа класс	4-гІа класс
Кхоллараллин белхаш	1	2	4	4
Проекташ	1	1	1	1
Тематически тесташ		3	4	4
Шеран стандартизованни талламан белхаш		1	1	1
Литературни йешарехула дерриге а	2	7	10	10

Іаморан-методически кхачойар

Іаморан-методически пособиш

1. Дешаран книжка. Белхан тептар. 4-гІа класс.

2. Берийн бошмашна а, йуьхьанцарчу классашна а лерина хрестомати. /ХІоттийнарг. Эдилов С.Э. Соьлжа-ГІала, 2018.

Іилманан литература

Эдилов С.Э. Нохчийн мотт а, керла технологеш а. Соьлжа-ГІала, 2018.

Арсанукаев А.М. Шкоলেখь исбаьхьаллин произведени таллар. Соьлжа-ГІала, 2013.

Методически литература

Эдилов С.Э. Дагалецамийн денош а, суьйренаш а

Ишколин даздариин, викторинийн, кьовсадаларийн, суьйренийн сценариш. Соьлжа-ГІала, 2018.

Дошамаш

1. Мациев А.Г. Нохчийн-оьрсийн словарь. М.: ГИИ НС, 1961. 625 а.

2. Абдулкадырова Р.А. Йуьхьанцарчу ишколана лерина суьрташкахь нохчийн-оьрсийн-ингалсан дошам. Соьлжа-ГІала, 2011.

Хаамийн-ресурсни кхачойар

1. desharkho.ru – Нохчийн элекиронни школа.

2. ps95.ru/dikdosham/ - Нохчийн-оьрсийн, оьрсийн-нохчийн онлайн дошам.

ТЕМАТИКИН ПЛАН ХІОТТОР

Дакьойн чулацам	Дешархойн гІуллакхан характеристика
Хьомечу Іаламан сурт	ЛадогІар: дешархоша ладугІу хьехархочо йа говзаллин диктора дІайоьшучу исбаьхьаллин текстехь (таро йелахь, цу гІуллакхна оьшучу гІирсех пайда а оьцуш). ЛадоьгІначу текстехь муха кхетта хьажа хаттарш. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечам бар. Іаморан текстаца диалог: хІиттийнчу хаттаршна жобаш; кхачамбацар дІадаккха шайн хьежам бовзийтар; шайна хетачун а, сацаман а бухедиллар довзийта хаар. Текстехь хІиттийнчу гІиллакх-оьздангаллин а, историко культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хьежамца царна жобаш лаха хаар.
Вайн Даймехкан дІадахначунна тІера	ЛадогІар: дешархоша ладугІу хьехархочо йа говзаллин диктора дІайоьшучу исбаьхьаллин текстехь (таро йелахь, цу гІуллакхна оьшучу гІирсех пайда а оьцуш). ЛадоьгІначу текстехь муха кхетта хьажа хаттарш.

	Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьӀнех кхетархьама контекстан анализ йар; Ӏаматехь йеллачу дошамца болх бар. Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин къегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гӀирсех пайдаэцарх кхетар. Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьана довзийта а, церан гӀуллакхийн мах хадон а хаар. Талламан болх: шайн хьежамийн буха тӀехь текст кечйар; доклад кечйар. Текстехь хӀиттийнчу гӀиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хьежамца царна жьопаш лаха хаар.
Вайн республика-Нохчийчоь	Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хӀорамма а хезаш йешар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьӀнех кхетархьама контекстан анализ йар; Ӏаматехь йеллачу дошамца болх бар. Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар; говзаран план хӀоттор. Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьана довзийта а, церан гӀуллакхийн мах хадон а хаар. Схьайийцар. Текстехь хӀиттийнчу гӀиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хьежамца царна жьопаш лаха хаар. Кхоллараллин болх: масала, «МаьӀлхан хьехам» туьйранехь айьинчу проблемин хьокьехь йоцца текст-ойлайар хӀоттор.
Вайга туьйранаша кхойкху	ЛадогӀар: дешархоша ладугӀу хьехархочо йа говзаллин диктора дӀайоьшучу исбаьхьаллин текстех (таро йелахь, цу гӀуллакхна оьшучу гӀирсех пайда а оьцуш). Хьехархочо дешархойн тидам тӀебохуйту нохчийн маттахь йешаран башхаллашна. ЛадоьгӀначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш. Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хӀорамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар.

	Дагахь Iамор. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маЫнех кхетархьама контекстан анализ йар; Iаматехь йеллачу дошамца болх бар. Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин кьегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гIирсех пайдаэцарх кхетар. Талламан болх: масала, кху декъан цхьахволчу авторан дахарх а, кхоллараллех а доклад кечйар. Тергам бар: суьртан (иллюстрацин) анализ йар, говзаран чулацамца и йустар, говзарна суьрташ дахкаран шайн кепаш йалор. Классал арахьара йешар: схьайеллачу говзарех шаш йеша говзар харжар.
Нохчийн кьоман баккхий йаздархой	ЛадогIар: дешархоша ладугIу хьехархочо йа говзаллин диктора дIайоьшучу исбаьхьаллин тексте (таро йелахь, цу гIуллакхна оьшучу гIирсех пайда а оьцуш). ЛадоьгIначу текстах муха кхетта хьажа хаттарш. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар. Исбаьхьаллин текстан анализ йар: исбаьхьаллин кьегина хиларан (вастийн) а, литературин кепийн а гIирсех пайдаэцарх кхетар. Турпалхойн мах хадор: турпалхочун амалан коьрта битамаш билгалбаха хаар; церан леларца амал йовзар; турпалхойн леларийн бахьана довзийта а, церан гIуллакхийн мах хадон а хаар. Текстехь хIиттийнчу гIиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакьдолчун хьежамца царна жобпаш лаха хаар. Кхоллараллин болх: схьайеллачу теманашца нохчийн маттахь барта дийцар кечдар. Гергарчу хьесапан теманаш: ишколехь дIахьош долу гуьйренан цхьаьнакхетарш; сан дийнат; сан хьоме деваша/действиша (ненаваша йа ненайиша хила а тарло). Талламан болх: масала, кху декъан цхьахволчу авторан дахарх а, кхоллараллех а доклад кечйар.
Сийлахь-доккхачу зеран муьрехь	Хезаш йешар: текстах кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хIорамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маЫнех кхетархьама контекстан анализ йар; Iаматехь йеллачу дошамца болх бар. Исбаьхьаллин говзаран анализ йар: коьрта идеяш гучуйахар; говзаран план хIоттор.

	Текстехь хІиттийнчу гІиллакх-оьздангаллин а, историко-культурин а, кхидолчу а хаттарийн анализ йар; гонахарчу бакъдолчун хьежамца царна жьопаш лаха хаар. Тобанехь болх: масала, шайн хІора дийнахь долчу дахарехь йобалгІачу классан дешархоша дан йиш долу дика гІуллакхаш дийцаре дар.
Болх бе,халкъан дуьхъа ваха	ЛадогІар: дешархоша ладугІу хьехархочо йа говзаллин диктора дІайобшучу исбаьхьаллин текстехь (таро йелахь, цу гІуллакхна обшучу гІирсех пайда а обцуш). ЛадоьгІначу текстехь муха кхетта хьажа хаттарш. Хезаш йешар: текстехь кхетархьама цаторийла йолчу боларца дешархойх хІорамма а хезаш йешар. Дагахь йешар: текст дагахь йешар, йешначух хиинарг дийцаре дан кечамбар. Цадевзачу дешнашца а, аларшца а болх бар: маьІнех кхетархьама контекстан анализ йар; Іаматехь йеллачу дошамца болх бар. Талламан болх: шайн хьежамийн буха тІехь текст кечйар; доклад кечйар. Классал арахьара йешар: схьайеллачу говзарехь шаьш йеша говзар харжар.

Белхан программа кечйечу хенахь тематикин план хІотторехь тидаме эцна дешаран-методически материалаш йолу (мультимедийн программаш, электронан Іаматаш а).